

๑. อาหารสุตต

[๑๑] เอวมเม สุตํ :- เอกํ สมยํ ภควา สวตถึยํ วิหริติ เชตวันเ อนาถปิณฺฑิกสุส อารามเ. จตฺตาริเม ภิกฺขเว อาหารา ภูตานิ วา สตฺตานิ จิตฺติยา สมฺภเวสฺสํ วา อนฺนคฺคหาย. กตเม จตฺตาริ ? กวฬิการิ^๑ อาหาริ โอฟาริโก วา สุขุโม วา, ผลฺลิสฺส พุติโย, มโนสฺสเจตนา ตติยา, วิญฺญาณํ จตฺตํ. อิมเ ฆ ภิกฺขเว จตฺตาริ อาหารา ภูตานิ วา สตฺตานิ จิตฺติยา สมฺภเวสฺสํ วา อนฺนคฺคหาย.

อิมเ ภิกฺขเว จตฺตาริ อาหารา กีนินานา กีสมฺมุทยา กีสชาติกา กิปภวา ? อิมเ จตฺตาริ อาหารา ตณฺหานินานา ตณฺหาสมฺมุทยา ตณฺหาชาติกา ตณฺหาปภวา. ตณฺหา จายํ ภิกฺขเว กีนินานา กีสมฺมุทยา กีสชาติกา กิปภวา ? ตณฺหา เวทนานินานา เวทนาสมฺมุทยา เวทนาชาติกา เวทนาปภวา. เวทนา จายํ ภิกฺขเว กีนินานา กีสมฺมุทยา กีสชาติกา กิปภวา ? เวทนา ผลฺลสนินานา ผลฺลสสมฺมุทยา ผลฺลสชาติกา ผลฺลสปภวา. ผลฺลส จายํ ภิกฺขเว กีนินาโน กีสมฺมุทโย กีสชาติโก กิปภโว ? ผลฺลส สฬายตฺตนินานา สฬายตฺตนสมฺมุทโย สฬายตฺตนชาติโก สฬายตฺตนปภโว. สฬายตฺตนญฺจิทํ ภิกฺขเว กีนินานํ กีสมฺมุทยํ กีสชาติกํ กิปภวํ ? สฬายตฺตนํ นามรูปนินานํ นามรูปสมฺมุทยํ นามรูปชาติกํ นามรูปปภวํ. นามรูปญฺจิทํ ภิกฺขเว กีนินานํ กีสมฺมุทยํ กีสชาติกํ กิปภวํ ? นามรูปํ วิญฺญาณนินานํ วิญฺญาณสมฺมุทยํ วิญฺญาณชาติกํ วิญฺญาณปภวํ. วิญฺญาณญฺจิทํ ภิกฺขเว กีนินานํ กีสมฺมุทยํ กีสชาติกํ กิปภวํ ? วิญฺญาณํ สงฺขารนินานํ สงฺขารสมฺมุทยํ สงฺขารชาติกํ สงฺขารปภวํ. สงฺขารา จิเม ภิกฺขเว กีนินานา กีสมฺมุทยา กีสชาติกา กิปภวา ? สงฺขารา อวิชฺขานินานา อวิชฺชาสมฺมุทยา อวิชฺชาชาติกา อวิชฺชาปภวา.

อิตติ ฆ ภิกฺขเว อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา, สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ ๔เปฯ เอวมตฺตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺมุทโย โหติ. อวิชฺชาย เตวว อเสสวिरาคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ ๔เปฯ เอวมตฺตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติตีติ. ปจฺมํ.

๓. อุปนิสสุตต

[๒๓] สวตถึยํ วิหริติ... ชานโตหํ ภิกฺขเว ปสฺสโต อาสวานํ ขยํ วทามิ, โน อชานโต โน อปสฺสโต. กิณฺจ ภิกฺขเว ชานโต กิ ปสฺสโต อาสวานํ ขโย โหติ ? อิตติ รูปํ อิตติ รูปสฺส สมฺมุทโย อิตติ รูปสฺส อตฺถงฺคโม, อิตติ เวทนา ๔เปฯ อิตติ สญฺญา ๔เปฯ อิตติ สงฺขารา ๔เปฯ อิตติ วิญฺญาณํ อิตติ วิญฺญาณสฺส สมฺมุทโย อิตติ วิญฺญาณสฺส อตฺถงฺคโมติ. เอวํ ฆ ภิกฺขเว ชานโต เอวํ ปสฺสโต อาสวานํ ขโย โหติ.

ยมปิ^๒ ตํ ภิกฺขเว ขยสฺมี ขยเภาณํ, ตมปิ สอุปนิสํ วทามิ, โน อนุปนิสํ. กา จ ภิกฺขเว ขยเภาณสฺส อุปนิสา ? “วิมุตฺตี”ติสฺส วจนียํ. วิมุตฺติมฺปหํ ภิกฺขเว สอุปนิสํ วทามิ, โน อนุปนิสํ. กา จ ภิกฺขเว วิมุตฺติยา อุปนิสา ? “วिरาโค”ติสฺส วจนียํ. วิราคมฺปหํ ภิกฺขเว สอุปนิสํ วทามิ, โน

^๑ ฉ. กฬิการิ, ส.อิ. กฬิการิ, ก. กฬิการิ

^๒ ฉ. ยมปิสฺส

อนุพนัส. กา จ ภิกขเว วิราคัสส อุนนิสา ? “นิพพิทา”ติสส วเจนีย. นิพพิทมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส. กา จ ภิกขเว นิพพิทาย อุนนิสา ? “ยถาภูตญาณทสสนน”ติสส วเจนีย, ยถา ภูตญาณทสสนมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส. กา จ ภิกขเว ยถาภูตญาณทสสนสส อุนนิสา ? “สมาธิ”ติสส วเจนีย. สมาธิมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส.

กา จ ภิกขเว สมาธิสส อุนนิสา ? “สุขน”ติสส วเจนีย. สุขมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส. กา จ ภิกขเว สุขสส อุนนิสา ? “ปัสสทฐิ”ติสส วเจนีย. ปัสสทฐิมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส. กา จ ภิกขเว ปัสสทฐิยา อุนนิสา ? “ปีติ”ติสส วเจนีย. ปีติมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส. กา จ ภิกขเว ปีติยา. อุนนิสา ? “ปามุชฺชน”ติสส วเจนีย. ปามุชฺชมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส. กา จ ภิกขเว ปามุชฺชสส อุนนิสา ? “สทฺธา”ติสส วเจนีย. สทฺธมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส.

กา จ ภิกขเว สทฺธาย อุนนิสา ? “ทฺกฺขน”ติสส วเจนีย. ทฺกฺขมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส. กา จ ภิกขเว ทฺกฺขสส อุนนิสา ? “ชาติ”ติสส วเจนีย. ชาติมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส. กา จ ภิกขเว ชาติยา อุนนิสา ? “ภโว”ติสส วเจนีย. ภวมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส. กา จ ภิกขเว ภวสส อุนนิสา ? “อฺปาทานน”ติสส วเจนีย. อฺปาทานมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส. กา จ ภิกขเว อฺปาทานสส อุนนิสา ? “ตณฺหา”ติสส วเจนีย. ตณฺหมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส.

กา จ ภิกขเว ตณฺหาอฺย อุนนิสา ? “เวทนา”ติสส วเจนีย. เวเปฯ “ผสฺโส”ติสส วเจนีย... “สพฺพายตฺตน”ติสส วเจนีย... “นามรฺูปน”ติสส วเจนีย... “วิญฺญาณน”ติสส วเจนีย... “สงฺขาร”ติสส วเจนีย. สงฺขารมฺปหํ ภิกขเว สอุนนิสํ วทามิ, โน อนุพนัส. กา จ ภิกขเว สงฺขารานํ อุนนิสา ? “อวิจฺจ”ติสส วเจนีย.

อิตฺติ โข ภิกขเว อวิจฺจฺจฺพนฺนิสา สงฺขาร, สงฺขารฺพนฺนิสํ วิญฺญาณ, วิญฺญาณฺพนฺนิสํ นามรฺูป, นามรฺูปฺพนฺนิสํ สพฺพายตฺตน, สพฺพายตฺตนฺพนฺนิสํ ผสฺโส, ผสฺสฺพนฺนิสา เวทนา, เวทฺนฺพนฺนิสา ตณฺหา, ตณฺหฺพนฺนิสํ อฺปาทาน, อฺปาทานฺพนฺนิสํ ภโว, ภวฺพนฺนิสา ชาติ, ชาตฺพนฺนิสํ ทฺกฺข, ทฺกฺขฺพนฺนิสา สทฺธา, สทฺธฺพนฺนิสํ ปามุชฺช, ปามุชฺชฺพนฺนิสา ปีติ, ปีติฺพนฺนิสา ปัสสทฺธิ, ปัสสทฺธิฺพนฺนิสํ สุข, สุขฺพนฺนิสํ สมาธิ, สมาธิฺพนฺนิสํ ยถาภูตญาณทสสน, ยถาภูตญาณทสสนฺพนฺนิสา นิพพิทา, นิพพิทฺพนฺนิสํ วิราโค, วิราคฺพนฺนิสา วิมุตฺติ, วิมุตฺตฺพนฺนิสํ ชเยวณ.

เสยฺยถาปิ ภิกขเว อฺปฺริ ปพฺพเต อุลลฺลฺลฺลิตเก เทเว วสฺสนเต ตํ อฺทกํ ยถาณินนํ ปวตฺตมานํ ปพฺพตกนฺทรปฺทฺรสาฯ ปฺริฺพฺเรติ, ปพฺพตกนฺทรปฺทฺรสาฯปฺริฺพฺรา กุสฺสพฺภา³ ปฺริฺพฺเรนฺติ. กุสฺสพฺภา ปฺริฺพฺรา มหาโสพฺภา ปฺริฺพฺเรนฺติ. มหาโสพฺภา ปฺริฺพฺรา กุณฺนทฺโย ปฺริฺพฺเรนฺติ, กุณฺนทฺโย ปฺริฺพฺรา มหานทฺโย ปฺริฺพฺเรนฺติ, มหานทฺโย ปฺริฺพฺรา มหาสมฺมทฺธิ ปฺริฺพฺเรนฺติ.

เอวเมว โข ภิกขเว อวิจฺจฺจฺพนฺนิสา สงฺขาร, สงฺขารฺพนฺนิสํ วิญฺญาณ, วิญฺญาณฺพนฺนิสํ นามรฺูป, นามรฺูปฺพนฺนิสํ สพฺพายตฺตน, สพฺพายตฺตนฺพนฺนิสํ ผสฺโส, ผสฺสฺพนฺนิสา เวทนา, เวทฺนฺพนฺนิสา ตณฺหา, ตณฺหฺพนฺนิสํ อฺปาทาน, อฺปาทานฺพนฺนิสํ ภโว, ภวฺพนฺนิสา ชาติ, ชาตฺพนฺนิสํ ทฺกฺข, ทฺกฺขฺพนฺนิสา สทฺธา,

³ อ.ม. กุสฺสพฺภา

สทฐปนิสํ ปามุชฺชํ, ปามุชฺชูปนิสา ปิตติ, ปิตฺตูปนิสา ปสฺสทฺธิ, ปสฺสทฺฐปนิสํ สฺวํ, สฺวูปนิโส สฺมาธิ, สฺมาธูปนิสํ ยถาภูตวาทสฺสํ, ยถาภูตวาทสฺสูปนิสา นิพฺพิทา, นิพฺพิทูปนิโส วิราโค, วิราคูปนิสา วิมุตฺติ, วิมุตฺตูปนิสํ ขยฺยวาทนฺตํ. ตติยํ.

๓. ภาณวตฺถุสฺสํ

[๓๓] สวตฺถิยํ วิหริตี... จตฺตจตฺตารีสํ โว ภิกฺขเว ภาณวตฺถุณี เทเสสฺสํ, ตํ สฺวณฺณ, สวณฺณํ มนสิกาโร, ภาสิสฺสํ. “เอวํ ภาณวตฺถุณี”ติ โข เต ภิกฺขเว ภควโต ปจฺจสฺสํ. ภควา เอตทวโจ:

กตมานิ จ⁴ ภิกฺขเว จตฺตจตฺตารีสํ ภาณวตฺถุณี ? ชรามรณํ ภาณํ, ชรามรณสมุทฺเย ภาณํ, ชรามรณนิโรธํ ภาณํ, ชรามรณนิโรธคามินิยา ปฏิปทา ภาณํ, ชาตียา ภาณํ, ชาตีสมฺมุทฺเย ภาณํ, ชาตিনিโรธํ ภาณํ, ชาตিনিโรธคามินิยา ปฏิปทา ภาณํ, ภเว ภาณํ, ภวสมุทฺเย ภาณํ, ภวนิโรธํ ภาณํ, ภวนิโรธคามินิยา ปฏิปทา ภาณํ. อุปาทาเน ภาณํ, อุปาทานสมุทฺเย ภาณํ, อุปาทานนิโรธํ ภาณํ, อุปาทานนิโรธคามินิยา ปฏิปทา ภาณํ, ตณฺหา ภาณํ, ตณฺหาสมุทฺเย ภาณํ, ตณฺหานิโรธํ ภาณํ, ตณฺหานิโรธคามินิยา ปฏิปทา ภาณํ, เวทนาย ภาณํ, เวทนายสมุทฺเย ภาณํ, เวทนายนิโรธํ ภาณํ, เวทนายนิโรธคามินิยา ปฏิปทา ภาณํ, ผสฺเส ภาณํ... สฬายตเน ภาณํ... นามรูปํ ภาณํ... วิญฺญานํ ภาณํ... สงฺขารํ ภาณํ, สงฺขารสมุทฺเย ภาณํ, สงฺขารนิโรธํ ภาณํ, สงฺขารนิโรธคามินิยา ปฏิปทา ภาณํ. อิมานิ วุจฺจนฺติ ภิกฺขเว จตฺตจตฺตารีสํ ภาณวตฺถุณี.

กตมญฺจ ภิกฺขเว ชรามรณํ ? ยา เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย ชรา ชีรณตา ขณฺฑิจฺจํ ปาลิจฺจํ วลิตฺตจตา อายุโน สํหานิ อินฺทริยานํ ปริปาโก, อयํ วุจฺจติ ชรา. ยา เตสํ เตสํ สตฺตานํ ตมฺหา ตมฺหา สตฺตนิกาเย จฺติ จวณฺตา เภโท อนฺตรธานํ มจฺจุ มรณํ กาลกิริยา ขณฺธานํ เภโท กเพฺวรสฺส นิฏฺเฆโป, อิทํ วุจฺจติ มรณํ. อิติ อญฺญจ ชรา อิทญฺจ มรณํ, อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ชรามรณํ.

ชาตีสมฺมุทฺยา ชรามรณสมุทฺยา, ชาตিনিโรธํ ชรามรณนิโรธํ, อญฺญจ อญฺญจํ โภจํ มคฺโค ชรามรณนิโรธคามินิ ปฏิปทา. เสยฺยถิทํ ? สฺมมาทิฏฺฐิ ๕ เปฯ สฺมมาสมาธิ.

ยโต โข ภิกฺขเว อริยสาวโก เอวํ ชรามรณํ ปชานาติ, เอวํ ชรามรณสมุทฺยํ ปชานาติ, เอวํ ชรามรณนิโรธํ ปชานาติ, เอวํ ชรามรณนิโรธคามินิ ปฏิปทํ ปชานาติ. อิทมฺสฺส ธมฺเม ภาณํ, โส อิมินา ธมฺเมน ทิฏฺฐิเจเน วิทิตฺเตน อกาลิเกเน ปตฺเตเน ปริโยคาเพฺพน อตีตนาถเตเน ยํ เนติ.

เย โข เกจิ อตีตมทฺธานํ สมนฺนา วา พุราหฺมณา วา ชรามรณํ อพฺภวณฺตํ, ชรามรณสมุทฺยํ อพฺภวณฺตํ, ชรามรณนิโรธํ อพฺภวณฺตํ, ชรามรณนิโรธคามินิ ปฏิปทํ อพฺภวณฺตํ, สพฺเพ เต เอวเมว อพฺภวณฺตํ, เสยฺยถาปาหํ เอตฺรหิ.

เยปิ หิ เกจิ อนาคตมทฺธานํ สมนฺนา วา พุราหฺมณา วา ชรามรณํ อภิชานิสุตฺตํ, ชรามรณสมุทฺยํ อภิชานิสุตฺตํ, ชรามรณนิโรธํ อภิชานิสุตฺตํ, ชรามรณนิโรธคามินิ ปฏิปทํ อภิชานิสุตฺตํ, สพฺเพ เต เอวเมว อภิชานิสุตฺตํ, เสยฺยถาปาหํ เอตฺรหิ. อิทมฺสฺส อนวเย ภาณํ.

⁴ จ. จสทโท น ทิสฺสติ

ยโต ไช ภิกขเว อริยสาวกสฺส อิมานิ เทว ฌาณานิ ปริสุทฺธานิ โหหนฺติ ปริโยทาทานิ ฌมฺเม ฌาณณฺจ อนุวเย ฌาณณฺจ. อยํ วุจฺจติ ภิกขเว อริยสาวโก ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน อิติปิ, ทสฺสนสมฺปนฺโน อิติปิ, อาคโต อิมํ สทฺธมฺมํ อิติปิ, ปสฺสติ อิมํ สทฺธมฺมํ อิติปิ, เสกฺเขน ฌาเณน สมฺนฺนาโคโต อิติปิ, เสกฺขาย วิชฺชาย สมฺนฺนาโคโต อิติปิ, ฌมฺมโสถํ สฺมาปฺนฺโน อิติปิ, อริโย นิพฺเพตฺติกปญฺญโว อิติปิ, อมตทวารํ อาหจฺจ ติฏฺฐติ อิติปิ.

กตมา จ ภิกขเว ชาติ ๔เปฯ กตโม จ ภิกขเว ภโว... กตมณฺจ ภิกขเว อุปาทานํ... กตมา จ ภิกขเว ตณฺหา... กตมา จ ภิกขเว เวทนา... กตโม จ ภิกขเว ฆสฺโส, กตมณฺจ ภิกขเว สฬายตนํ... กตมณฺจ ภิกขเว นามรูปํ... กตมณฺจ ภิกขเว วิญญฺวานํ... กตเม จ ภิกขเว สงฺขารรา ? ตโยเม ภิกขเว สงฺขารรา: กายสงฺขารโร วจีสฺสงฺขารโร จิตฺตสงฺขารโรติ.⁵ อิมเ วุจฺจติ ภิกขเว สงฺขารรา.

อวิชฺชาสมุทฺทยา สงฺขารสมุทฺทโย, อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรธो, อยเมว อริโย อญฺจํคิโก มคฺโค สงฺขารนิโรธคามินี ปฏิปทา. เสยฺยถิ ? สฺมมาทิฏฺฐิ ๔เปฯ สฺมมาสมาธิ.

ยโต ไช ภิกขเว อริยสาวโก เอวํ สงฺขารे ปชานาติ, เอวํ สงฺขารสมุทฺทํ ปชานาติ, เอวํ สงฺขารนิโรธํ ปชานาติ, เอวํ สงฺขารนิโรธคามินี ปฏิปทํ ปชานาติ. อิทมสฺส ฌมฺเม ฌาณํ, โส อิมินา ฌมฺเมน ทิฏฺฐเณ วิทิตฺเตน อกาลิเกน ปตฺเตน ปริโยคาเพฺหน อตีตानาคเตน ยํ เนติ.

เย ไช เกจิ อตีตมทฺธานํ สมณฺา วา พฺราหฺมณฺา วา สงฺขารे อพฺภณฺณํ, สงฺขารสมุทฺทํ อพฺภณฺณํ, สงฺขารนิโรธํ อพฺภณฺณํ, สงฺขารนิโรธคามินี ปฏิปทํ อพฺภณฺณํ, สฬเพ เต เอวเมว อพฺภณฺณํ, เสยฺยถาปาหํ เอตฺรหิ.

เยปิ หิ เกจิ อนาคตมทฺธานํ สมณฺา วา พฺราหฺมณฺา วา สงฺขารे อภิชานิสฺสนฺติ, สงฺขารสมุทฺทํ อภิชานิสฺสนฺติ, สงฺขารนิโรธํ อภิชานิสฺสนฺติ, สงฺขารนิโรธคามินี ปฏิปทํ อภิชานิสฺสนฺติ, สฬเพ เต เอวเมว อภิชานิสฺสนฺติ, เสยฺยถาปาหํ เอตฺรหิ. อิทมสฺส อนุวเย ฌาณํ.

ยโต ไช ภิกขเว อริยสาวกสฺส อิมานิ เทว ฌาณานิ ปริสุทฺธานิ โหหนฺติ ปริโยทาทานิ ฌมฺเม ฌาณณฺจ อนุวเย ฌาณณฺจ. อยํ วุจฺจติ ภิกขเว อริยสาวโก ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน อิติปิ, ทสฺสนสมฺปนฺโน อิติปิ, อาคโต อิมํ สทฺธมฺมํ อิติปิ, ปสฺสติ อิมํ สทฺธมฺมํ อิติปิ, เสกฺเขน ฌาเณน สมฺนฺนาโคโต อิติปิ, เสกฺขาย วิชฺชาย สมฺนฺนาโคโต อิติปิ, ฌมฺมโสถํ สฺมาปฺนฺโน อิติปิ, อริโย นิพฺเพตฺติกปญฺญโว อิติปิ, อมตทวารํ อาหจฺจ ติฏฺฐติ อิติปิ. ตติยํ.

๘. เจตนาสุตฺต

[๓๘] สวาทถิยํ วิหริติ... ยณฺจ ภิกขเว เจเตติ, ยณฺจ ปกฺกเปติ, ยณฺจ อนุเสติ. อารมฺมณเมตํ โหติ วิญญฺวานสฺส จิตฺยา, อารมฺมณเณ สติ ปติฏฺฐา วิญญฺวานสฺส โหติ, ตสฺมี ปติฏฺฐิตเ วิญญฺวานเ วิรุเพหฺ อายตี ปฺนพฺภวาวินิพฺพตฺติ โหติ, อายตี ปฺนพฺภวาวินิพฺพตฺติยา สติ อายตี ชาติ ชรามรณํ โสภปริเทวทฺทุกฺขโทมนสฺสฺปายาสา สฺมภวนฺติ; เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทฺทุกฺขทฺนฺนสฺส สฺมุตฺทโย โหติ.

⁵ ฉ. จิตฺตสงฺขารโรติ

โน เจ^๖ ภิกขเว เจเตติ, โน เจ ปกปเปติ อถ เจ อนุเสติ อารมมณเมตํ โหติ วิญญานัสส จิตฺยา, อารมมณ สติ ปติญฺชา วิญญานัสส โหติ, ตสฺมี ปติญฺจิตฺเต วิญญาเณ วิรูเพห อายตฺตํ ปุณฺณพวากินิพฺพตฺติ โหติ, อายตฺตํ ปุณฺณพวากินิพฺพตฺติยา สติ อายตฺตํ ชาตฺติชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺข- โทมนสฺสุปายาสา สมฺภวณฺติ; เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺภโย โหติ.

ยโต จ ไซ ภิกขเว โน เจว เจเตติ, โน จ ปกปเปติ, โน จ อนุเสติ. อารมมณเมตํ น โหติ วิญญานัสส จิตฺยา, อารมมณ อสติ ปติญฺชา วิญญานัสส น โหติ, ตปฺปติญฺจิตฺเต วิญญาเณ อวิรูเพห อายตฺตํ ปุณฺณพวากินิพฺพตฺติ น โหติ, อายตฺตํ ปุณฺณพวากินิพฺพตฺติยา อสติ อายตฺตํ ชาตฺติชรา- มรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌณฺติ; เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติตฺติ. อญฺจมํ.

๙. ทุตฺติยเจตนาสุตฺต

[๓๙] สวาทถึยํ วิหริตฺติ... ยถฺจ ภิกขเว เจเตติ, ยถฺจ ปกปเปติ ยถฺจ อนุเสติ. อารมมณ เมตํ โหติ วิญญานัสส จิตฺยา, อารมมณ สติ ปติญฺชา วิญญานัสส โหติ, ตสฺมี ปติญฺจิตฺเต วิญญาเณ วิรูเพห นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ โหติ, นามรูปปจฺจยา สฬายตฺนํ, สฬายตฺนปจฺจยา ผสฺสโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา... ตณฺหา... อุปาทานํ... ภโว... ชาตฺติ... ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุ- ปายาสา สมฺภวณฺติ; เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺภโย โหติ.

โน เจ ภิกขเว เจเตติ โน เจ ปกปเปติ, อถ เจ อนุเสติ. อารมมณเมตํ โหติ วิญญานัสส จิตฺยา, อารมมณ สติ ปติญฺชา วิญญานัสส โหติ, ตสฺมี ปติญฺจิตฺเต วิญญาเณ วิรูเพห นามรูปสฺส อวกฺกนฺ"ติ โหติ. นามรูปปจฺจยา สฬายตฺนํ ฯเปฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺภโย โหติ.

ยโต จ ไซ ภิกขเว โน เจว เจเตติ, โน จ ปกปเปติ, โน จ อนุเสติ. อารมมณเมตํ น โหติ วิญญานัสส จิตฺยา, อารมมณ อสติ ปติญฺชา วิญญานัสส น โหติ, ตปฺปติญฺจิตฺเต วิญญาเณ อวิรูเพห นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ น โหติ. นามรูปนิโรธา สฬายตฺนนิโรโธ ฯเปฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติตฺติ. นวมํ.

๑๐. ตติยเจตนาสุตฺต

[๔๐] สวาทถึยํ วิหริตฺติ... ยถฺจ ภิกขเว เจเตติ, ยถฺจ ปกปเปติ, ยถฺจ อนุเสติ. อารมมณ เมตํ โหติ วิญญานัสส จิตฺยา, อารมมณ สติ ปติญฺชา วิญญานัสส โหติ. ตสฺมี ปติญฺจิตฺเต วิญญาเณ วิรูเพห นติ โหติ, นติยา สติ อาคตฺติคตฺติ^๗ โหติ, อาคตฺติคตฺติยา สติ จุตฺตูปปาโต โหติ, จุตฺตูปปาเต สติ อายตฺตํ ชาตฺติชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวณฺติ; เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺภโย โหติ.

^๖ จ. เจ

^๗ ส. อคตฺติคตฺติ

โน จ ภิภษเว เจเตติ, โน เจ ปกปเปติ, อถ จ อนุเสติ. อารมมณเมตํ โหติ วิญญานสฺส จิตฺติยา, อารมมณ สติ ปติญฺหา วิญญานสฺส โหติ, ตสฺมี ปติญฺจิเต วิญญานเณ วิรุเพห นติ โหติ, นติยา สติ อาคตฺติคิ โหติ, อาคตฺติคิยา สติ จุตฺตปาโต โหติ, จุตฺตปาเต สติ อายตฺตี ชาตฺตชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ; เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺภโย โหติ.

ยโต จ ไช ภิภษเว โน เจว เจเตติ, โน จ ปกปเปติ, โน จ อนุเสติ. อารมมณเมตํ น โหติ วิญญานสฺส จิตฺติยา, อารมมณ อสติ ปติญฺหา วิญญานสฺส น โหติ, ตปฺปติญฺจิเต วิญญานเณ อวิรุเพห นติ น โหติ, นติยา อสติ อาคตฺติคิ น โหติ, อาคตฺติคิยา อสติ จุตฺตปาโต น โหติ, จุตฺตปาเต อสติ อายตฺตี ชาตฺตชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌณฺติ; เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโห โหตีติ. ทสมํ.

๓. ทุกฺขสฺสุดต

[๔๓] สวาทถฺยํ วิหริติ... ทุกฺขสฺส ภิภษเว สมฺภยุญจ อตฺถงฺคญญจ เทเสสฺสามิ, ตํ สฺสณาท, สาธุกํ มนสิกโรถ, ภาสิสฺสามีติ. “เอวํ ภนฺเต”ติ ไช เต ภิภษ ภควโต ปจฺจสฺสโสสุ. ภควา เอตทโวจ :

กตโม จ ภิภษเว ทุกฺขสฺส สมฺภโย ? จกฺขุญจ ปฏฺิจจ รูปเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญญานํ, ติณฺณํ สงฺคตํ ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา. อयํ ไช ภิภษเว ทุกฺขสฺส สมฺภโย.

โสตถฺยจ ปฏฺิจจ สทฺเท จ อุปฺปชฺชติ โสตวิญญานํ ๗เปฯ ฆานญจ ปฏฺิจจ คนฺธจ... ชิวฺหญจ ปฏฺิจจ รเส จ... กายญจ ปฏฺิจจ ฝัฏฺฐพฺเพ จ... มนญจ ปฏฺิจจ ฌมฺเม จ อุปฺปชฺชติ มโน วิญญานํ, ติณฺณํ สงฺคตํ ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา. อยํ ไช ภิภษเว ทุกฺขสฺส สมฺภโย.

กตโม จ ภิภษเว ทุกฺขสฺส อตฺถงฺคโม ? จกฺขุญจ ปฏฺิจจ รูปเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญญานํ, ติณฺณํ สงฺคตํ ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา. ตสฺสาเยว ตณฺหาเยว อเสสฺสวราค นิโรธา อุปาทานนิโรโธ, อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ, ภวนิโรธา ชาตฺตนิโรโธ, ชาตฺตนิโรธา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌณฺติ; เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโห โหติ. อยํ ไช ภิภษเว ทุกฺขสฺส อตฺถงฺคโม.

โสตถฺยจ ปฏฺิจจ สทฺเท จ อุปฺปชฺชติ โสตวิญญานํ ๗เปฯ ฆานญจ ปฏฺิจจ คนฺธจ... ชิวฺหญจ ปฏฺิจจ รเส จ... กายญจ ปฏฺิจจ ฝัฏฺฐพฺเพ จ... มนญจ ปฏฺิจจ ฌมฺเม จ อุปฺปชฺชติ มโน วิญญานํ, ติณฺณํ สงฺคตํ ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา. ตสฺสาเยว ตณฺหาเยว อเสสฺสวราค นิโรธา อุปาทานนิโรโธ, อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ, ภวนิโรธา ชาตฺตนิโรโธ, ชาตฺตนิโรธา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌณฺติ; เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโห โหติ. อยํ ไช ภิภษเว ทุกฺขสฺส อตฺถงฺคโมติ. ตติยํ.

๒. อุปาทานสูตร

[๕๒] สาวตถิย์ วิหริโต... ตตฺร โข ภควา... อุปาทานิเยสุ ภิกฺขเว ฌมฺเมสุ อสฺสาทานุ-
ปสฺสโน วิหริโต ตณฺหา ปวตฺตติ, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ, อุปาทานปจฺจยา ภโว, ภวปจฺจยา
ชาติ, ชาติปจฺจยา ชรามรณํ โสภปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา สมฺภวนฺติ, เอวเมตฺสฺส เกวลสฺส
ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ทสฺสนํ วา ญฺญวฺหาหนํ วีสาย วา ญฺญวฺหาหนํ ตีสาย วา ญฺญวฺหาหนํ
จตฺตافیสาย วา ญฺญวฺหาหนํ มหาอคฺคิกฺขนฺโธ ชลฺลเยย, ตตฺร ปุริโส กาเลน กาลํ สุกฺขานิ เจว
ติณฺยานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ โคมฺยานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ ญฺญจฺยานิ ปกฺขิเปยฺย. เอวญฺหิ โส
ภิกฺขเว มหาอคฺคิกฺขนฺโธ ตทาหาโร ตทฺอุปาทาโน จิรํ ทิम्मทฺธานํ ชลฺลเยย. เอวเมว โข ภิกฺขเว
อุปาทานิเยสุ ฌมฺเมสุ อสฺสาทานุปสฺสโน วิหริโต ตณฺหา ปวตฺตติ, ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานํ ๕เปฯ
เอวเมตฺสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ.

อุปาทานิเยสุ ภิกฺขเว ฌมฺเมสุ อาทินวานุปสฺสโน วิหริโต ตณฺหา นิรุชฺฌติ, ตณฺหานิโรธา
อุปาทานนิโรโธ, อุปาทานนิโรธา ภวนิโรโธ, ภวนิโรธา ชาตินิโรโธ, ชาตินิโรธา ชรามรณํ โสภ-
ปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา นิรุชฺฌนฺติ; เอวเมตฺสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว ทสฺสนํ วา ญฺญวฺหาหนํ วีสาย วา ญฺญวฺหาหนํ ตีสาย วา ญฺญวฺหาหนํ
จตฺตافیสาย วา ญฺญวฺหาหนํ มหาอคฺคิกฺขนฺโธ ชลฺลเยย, ตตฺร ปุริโส น กาเลน กาลํ สุกฺขานิ เจว
ติณฺยานิ ปกฺขิเปยฺย, น สุกฺขานิ จ โคมฺยานิ ปกฺขิเปยฺย, น สุกฺขานิ จ ญฺญจฺยานิ ปกฺขิเปยฺย. เอวญฺหิ โส
ภิกฺขเว มหาอคฺคิกฺขนฺโธ ปุริมสฺส จ อุปาทานสฺส ปริยาทาโน อญฺญสฺส จ อนุปฺปหารา^๘ อนาหาโร
นิพฺพาเยย. เอวเมว โข ภิกฺขเว อุปาทานิเยสุ ฌมฺเมสุ อาทินวานุปสฺสโน วิหริโต ตณฺหา นิรุชฺฌติ,
ตณฺหานิโรธา อุปาทานนิโรโธ ๕เปฯ เอวเมตฺสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตีติ. ทุตฺติยํ.

๘. นามรูปสูตร

[๕๘] สาวตถิย์ วิหริโต... ตตฺร โข ภควา... สลฺยโณชนิเยสุ ภิกฺขเว ฌมฺเมสุ อสฺสาทานุ-
ปสฺสโน วิหริโต นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ โหติ, นามรูปปจฺจยา สฬายตฺนํ ๕เปฯ เอวเมตฺสฺส เกวลสฺส
ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺทโย โหติ.

เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว มหารุกฺโข. ตสฺส ยานิ เจว มฺูลานิ อโรคมฺยานิ ยานิ จ ติริยงฺคฺมานิ,
สฬฺพานิ ตานิ อุทฺธํ โอชํ อภิหรนฺติ. เอวญฺหิ โส ภิกฺขเว มหารุกฺโข ตทาหาโร ตทฺอุปาทาโน จิรํ
ทิम्मทฺธานํ ติฏฺฐเยย. เอวเมว โข ภิกฺขเว สลฺยโณชนิเยสุ ฌมฺเมสุ อสฺสาทานุปสฺสโน วิหริโต
นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ โหติ, นามรูปปจฺจยา สฬายตฺนํ ๕เปฯ เอวเมตฺสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส
สมฺทโย โหติ.

สลฺยโณชนิเยสุ ภิกฺขเว ฌมฺเมสุ อาทินวานุปสฺสโน วิหริโต นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ น โหติ,
นามรูปนิโรธา สฬายตฺนนิโรโธ ๕เปฯ เอวเมตฺสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหติ.

^๘ อ. อนุปาหารา

เสยฺยถาปี ภิกฺขเว มหารุกฺโข. อถ บุริสฺส อาคฺฉนฺนํ กุทฺทาลปิฏกํ อาทาย ๕เปฯ อายตี อนุปฺปาทมฺโม. เอวเมว โข ภิกฺขเว สลฺยโณชนิเยสฺส ฌมฺเมสฺส อาทีนฺวานุปฺสฺสิโน วิหฺรโต นามรูปสฺส อวกฺกนฺติ น โหติ, นามรูปนิโรธสฺส สฬายตนนิโรธ ๕เปฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรธ โหตีติ. อญฺจม.

๙. วิญฺญาณสูตร

[๕๙] สวตฺถิยํ วิหฺรติ... ตตฺร โข ภควา... สลฺยโณชนิเยสฺส ภิกฺขเว ฌมฺเมสฺส อสฺสาทานุ- ปฺสฺสิโน วิหฺรโต วิญฺญาณสฺส อวกฺกนฺติ โหติ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป ๕เปฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺมทโย โหติ.

เสยฺยถาปี ภิกฺขเว มหารุกฺโข. ตสฺส ยานิ เจว มุลานิ ๕เปฯ เอวเมว โข ภิกฺขเว สลฺยโณชนิเยสฺส ฌมฺเมสฺส อสฺสาทานุปฺสฺสิโน วิหฺรโต วิญฺญาณสฺส อวกฺกนฺติ โหติ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป ๕เปฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมฺมทโย โหติ.

สลฺยโณชนิเยสฺส ภิกฺขเว ฌมฺเมสฺส อาทีนฺวานุปฺสฺสิโน วิหฺรโต วิญฺญาณสฺส อวกฺกนฺติ น โหติ, วิญฺญาณนิโรธสฺส นามรูปนิโรธ ๕เปฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรธ โหติ.

เสยฺยถาปี ภิกฺขเว มหารุกฺโข, อถ บุริสฺส อาคฺฉนฺนํ กุทฺทาลปิฏกํ อาทาย ๕เปฯ อายตี อนุปฺปาทมฺโม. เอวเมว โข ภิกฺขเว สลฺยโณชนิเยสฺส ฌมฺเมสฺส อาทีนฺวานุปฺสฺสิโน วิหฺรโต วิญฺญาณสฺส อวกฺกนฺติ น โหติ, วิญฺญาณนิโรธสฺส นามรูปนิโรธ ๕เปฯ เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรธ โหตีติ. นวม.

๑. อาหารสูตร

ว่าด้วยอาหาร

[๑๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย อาหาร ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่อบุญเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด^๑

อาหาร ๔ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. กวฬิงการาหาร (อาหาร คือคำข้าว) ที่หยาบหรือละเอียด
๒. ผัสสาหาร (อาหาร คือผัสสะ)
๓. มโนสัณฺเจตนาหาร (อาหาร คือมโนสัณฺเจตนา)
๔. วิญญาณาหาร (อาหาร คือวิญญาณ)

อาหาร ๔ อย่างนี้ เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดแล้ว หรือเพื่อบุญเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด

อาหาร ๔ อย่างนี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

อาหาร ๔ อย่างนี้ มีตัณหาเป็นเหตุ มีตัณหาเป็นเหตุเกิด มีตัณหาเป็นกัมเนิด มีตัณหาเป็นแดนเกิด

อนึ่ง ตัณหานี้ มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

ตัณหามีเวทนาเป็นเหตุ มีเวทนาเป็นเหตุเกิด มีเวทนาเป็นกัมเนิด มีเวทนาเป็นแดนเกิด

เวทนานี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

เวทนามีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นเหตุเกิด มีผัสสะเป็นกัมเนิด มีผัสสะเป็นแดนเกิด

ผัสสะนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

ผัสสะมีสพายตนะเป็นเหตุ มีสพายตนะเป็นเหตุเกิด มีสพายตนะเป็นกัมเนิด มีสพายตนะเป็นแดนเกิด

เกิด

สพายตนะนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

สพายตนะมีนามรูปเป็นเหตุ มีนามรูปเป็นเหตุเกิด มีนามรูปเป็นกัมเนิด มีนามรูปเป็นแดนเกิด

นามรูปนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

นามรูปมีวิญญาณเป็นเหตุ มีวิญญาณเป็นเหตุเกิด มีวิญญาณเป็นกัมเนิด มีวิญญาณเป็นแดนเกิด

เกิด

วิญญาณนี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

วิญญาณมีสังขารเป็นเหตุ มีสังขารเป็นเหตุเกิด มีสังขารเป็นกัมเนิด มีสังขารเป็นแดนเกิด

อนึ่ง สังขารเหล่านี้มีอะไรเป็นเหตุ มีอะไรเป็นเหตุเกิด มีอะไรเป็นกัมเนิด มีอะไรเป็นแดนเกิด

สังขารทั้งหลายมีอวิชชาเป็นเหตุ มีอวิชชาเป็นเหตุเกิด มีอวิชชาเป็นกัมเนิด มีอวิชชาเป็นแดนเกิด

^๑ สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด แปลจากคำว่า สัมภเวสี หมายถึงสัตว์ที่เกิดในกัมเนิดทั้ง ๔ ได้แก่ (๑) อันทชะ (เกิดจากไข่) (๒) ชลาพุชะ (เกิดจากครรภ์) (๓) สังเสทชะ (เกิดในถ้ำโคล) (๔) โอปปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) สัตว์จำพวกที่เป็นอันทชะ และชลาพุชะ ท่านเรียกว่า สัมภเวสี เพราะยังอยู่ในไข่และในครรภ์ ถ้าออก จากไข่และครรภ์แล้วไม่เรียกว่า สัมภเวสี แต่ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว สัตว์จำพวกที่เป็นสังเสทชะ และ โอปปาติกะนั้น ท่านเรียกว่า สัมภเวสี ในขณะที่จิตแรกที่เกิดขึ้น ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๒ ไป ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๑/๒๖)

ภิกษุทั้งหลาย เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารทั้งหลายจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ ดังพรรณนามาจะนี้ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการดังนี้

อนึ่ง เพราะอวิชชานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ ดังพรรณนามาจะนี้ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการดังนี้

อาหารสูตรที่ ๑ จบ

๓. อุปนิสสูตร

ว่าด้วยธรรมที่อาศัยกัน

[๒๓] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย เราเมื่อรู้เห็น จึงกล่าวถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เราเมื่อไม่รู้เห็น จึงไม่กล่าวถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

เมื่อรู้เห็นอะไร ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายจึงมี คือ เมื่อเรารู้เห็นอย่างนี้ว่า

รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้

เวทนาเป็นอย่างนี้ ฯลฯ

สัญญาเป็นอย่างนี้ ฯลฯ

สังขารเป็นอย่างนี้ ฯลฯ

วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้

เราเมื่อรู้เห็นอย่างนี้แล ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายจึงมี

เมื่อธรรมเป็นที่สิ้นไป¹⁰ มีอยู่ ขยญาณ(ญาณในธรรมเป็นที่สิ้นไป) แม้ใด ย่อมมี เรากล่าวว่าขยญาณแม้นั้นมีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งขยญาณ สิ่งนั้นควรเรียกว่า วิมุตติ¹¹

เรากล่าวว่าแม้วิมุตติก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัยแห่งวิมุตติ สิ่งนั้นควรเรียกว่า วิราคะ¹²

เรากล่าวว่าแม้วิราคะก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่อาศัย แห่งวิราคะ สิ่งนั้นควรเรียกว่า นิพพิทา¹³

เรากล่าวว่าแม้นิพพิทาก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไรเล่าเป็นที่ อาศัยแห่งนิพพิทา สิ่งนั้นควรเรียกว่า ยถาภูตญาณทัสสนะ¹⁴

เรากล่าวว่าแม้ยถาภูตญาณทัสสนะก็มีที่อาศัย มิได้กล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไร เล่าเป็นที่อาศัย แห่งยถาภูตญาณทัสสนะ สิ่งนั้นควรเรียกว่า สมภา

¹⁰ ธรรมเป็นที่สิ้นไป ในที่นี้หมายถึงมรรคและผล (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๐-๖๑)

¹¹ วิมุตติ ในที่นี้หมายถึงความหลุดพ้นด้วยอรหัตตผล (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๑)

¹² วิราคะ ในที่นี้หมายถึงมรรค คือ ธรรมเครื่องกำจัดกิเลส (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๑)

¹³ นิพพิทา ในที่นี้หมายถึงนิพพิทาญาณ คือ ญาณที่พิจารณาเห็นสังขารว่ามีโทษจนเกิดความเบื่อหน่าย (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๑)

¹⁴ ยถาภูตญาณทัสสนะ ในที่นี้หมายถึงญาณที่พิจารณาเห็นสังขารตามความเป็นจริง (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๒)

เราล่าวว่าแม้สมาธิก็มีที่อาศัย มิได้ล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไเราะเป็นที่อาศัยแห่งสมาธิ สิ่งนั้นควรเรียกว่า สุข

เราล่าวว่าแม้สุขก็มีที่อาศัย มิได้ล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไเราะเป็นที่อาศัย แห่งสุข สิ่งนั้นควรเรียกว่า ปัสสัทธิ¹⁵

เราล่าวว่าแม้ปัสสัทธิก็มีที่อาศัย มิได้ล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไเราะเป็นที่อาศัยแห่งปัสสัทธิ สิ่งนั้นควรเรียกว่า ปิติ

เราล่าวว่าแม้ปิตีก็มีที่อาศัย มิได้ล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไเราะเป็นที่อาศัย แห่งปิติ สิ่งนั้นควรเรียกว่า ปราโมทย์

เราล่าวว่าแม้ปราโมทย์ก็มีที่อาศัย มิได้ล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไเราะเป็นที่อาศัยแห่งปราโมทย์ สิ่งนั้นควรเรียกว่า ศรัทธา

เราล่าวว่าแม้ศรัทธาก็มีที่อาศัย มิได้ล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไเราะเป็นที่อาศัยแห่งศรัทธา สิ่งนั้นควรเรียกว่า ทุภขี

เราล่าวว่าแม้ทุภขีก็มีที่อาศัย มิได้ล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไเราะเป็นที่อาศัยแห่งทุภขี สิ่งนั้นควรเรียกว่า ชาติ

เราล่าวว่าแม้ชาติก็มีที่อาศัย มิได้ล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไเราะเป็นที่อาศัยแห่งชาติ สิ่งนั้นควรเรียกว่า ภพ

เราล่าวว่าแม้ภพก็มีที่อาศัย มิได้ล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไเราะเป็นที่อาศัย แห่งภพ สิ่งนั้นควรเรียกว่า อุปาทาน

เราล่าวว่าแม้อุปาทานก็มีที่อาศัย มิได้ล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไเราะเป็นที่อาศัยแห่งอุปาทาน สิ่งนั้นควรเรียกว่า ตัณหา

เราล่าวว่าแม้ตัณหาก็มีที่อาศัย มิได้ล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไเราะเป็นที่อาศัยแห่งตัณหา สิ่งนั้นควรเรียกว่า เวทนา ฯลฯ

สิ่งนั้นควรเรียกว่า ผัสสะ ... สิ่งนั้นควรเรียกว่า สฬายตนะ ... สิ่งนั้นควรเรียกว่า นามรูป ... สิ่งนั้นควรเรียกว่า วิญญูญาณ ... สิ่งนั้นควรเรียกว่า สังขารทั้งหลาย

เราล่าวว่าแม้สังขารทั้งหลายก็มีที่อาศัย มิได้ล่าวว่าไม่มีที่อาศัย อะไเราะเป็นที่อาศัยแห่งสังขารทั้งหลาย สิ่งนั้นควรเรียกว่า อวิชชา

ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ สังขารทั้งหลายมีอวิชชาเป็นที่อาศัย วิญญูญาณมีสังขารเป็นที่อาศัย นามรูปมีวิญญูญาณเป็นที่อาศัย สฬายตนะมีนามรูปเป็นที่อาศัย ผัสสะมีสฬายตนะเป็นที่อาศัย เวทนามีผัสสะเป็นที่อาศัย ตัณหามีเวทนาเป็นที่อาศัย อุปาทานมีตัณหาเป็นที่อาศัย ภพมีอุปาทานเป็นที่อาศัย ชาติมีภพเป็นที่อาศัย ทุภขี มีชาติเป็นที่อาศัย ศรัทธามีทุภขีเป็นที่อาศัย ปราโมทย์มีศรัทธาเป็นที่อาศัย ปิตีมีปราโมทย์เป็นที่อาศัย ปัสสัทธิมีปิติเป็นที่อาศัย สุขมีปัสสัทธิเป็นที่อาศัย สมาธิ มีสุขเป็นที่อาศัย ยถาภูตญาณทัสสนะ มีสมาธิเป็นที่อาศัย นิพพิทามียถาภูต ญาณทัสสนะเป็นที่อาศัย วิราคะมีนิพพิทาเป็นที่อาศัย วิมุตติมีวิราคะเป็นที่อาศัย ขยญาณมีวิมุตติเป็นที่อาศัย

เมื่อฝนเม็ดใหญ่ตกบนยอดภูเขา น้ำนั้นไหลไปตามที่ลุ่ม ทำให้ชอกเขา ลำธาร และห้วยเต็มเปี่ยม ชอกเขา ลำธารและห้วยทั้งหลายเต็มเปี่ยมแล้ว ทำนองน้ำให้เต็ม หนองน้ำเต็มเปี่ยมแล้ว ทำบึงให้เต็ม บึง

¹⁵ ปัสสัทธิ หมายถึงธรรมที่สงบระงับความกระวนกระวาย อันเป็นปัจจัยแห่งความสุขที่เป็นเบื้องต้นแห่ง สมาธิที่แน่วแน่ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๒)

เต็มแล้ว ทำเมื่อน้ำน้อยให้เต็ม เมื่อน้ำน้อย เต็มแล้ว ทำเมื่อน้ำใหญ่ให้เต็ม เมื่อน้ำใหญ่เต็มแล้ว ก็ทำ
มหาสมุทรให้เต็ม แม้ฉันใด

ภิกษุทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีอริชาเป็นที่อาศัย วิญญาณมีสังขารเป็นที่ อาศัย นามรูปมี
วิญญาณเป็นที่อาศัย สฬายตนะมีนามรูปเป็นที่อาศัย ผัสสะมี สฬายตนะเป็นที่อาศัย เวทนามีผัสสะเป็นที่
อาศัย ตัณห์มีเวทนาเป็นที่อาศัย อุปาทานมีตัณหาเป็นที่อาศัย ภพมีอุปาทานเป็นที่อาศัย ชาติมีภพเป็นที่
อาศัย ทุกข์มีชาติเป็นที่อาศัย ศรัทธามีทุกข์เป็นที่อาศัย ปราโมทย์มีศรัทธาเป็นที่อาศัย ปีติมีปราโมทย์เป็นที่
อาศัย ปัสสัทธิมีปีติเป็นที่อาศัย สุขมีปัสสัทธิเป็นที่อาศัย สมามีสุขเป็นที่อาศัย ยถาภูตญาณทัสสนะมี
สมามีเป็นที่อาศัย นิพพิทามียถาภูตญาณทัสสนะเป็นที่อาศัย วิราคะมีนิพพิทาเป็นที่อาศัย วิมุตติมีวิราคะ
เป็นที่อาศัย ขยญาณมี วิมุตติเป็นที่อาศัย ฉะนั้นเหมือนกัน

อุปนิสสูตรที่ ๓ จบ

๓. ญาณวัตตสูตร

ว่าด้วยญาณวัตต

[๓๓] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงญาณวัตต ๔๔ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจัก
กล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า

ญาณวัตต ๔๔ อะไรบ้าง คือ

๑. ความรู้ในชราและมรณะ
๒. ความรู้ในความเกิดแห่งชราและมรณะ
๓. ความรู้ในความดับแห่งชราและมรณะ
๔. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ
๕. ความรู้ในชาติ
๖. ความรู้ในความเกิดแห่งชาติ
๗. ความรู้ในความดับแห่งชาติ
๘. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชาติ
๙. ความรู้ในภพ
๑๐. ความรู้ในความเกิดแห่งภพ
๑๑. ความรู้ในความดับแห่งภพ
๑๒. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งภพ
๑๓. ความรู้ในอุปาทาน
๑๔. ความรู้ในความเกิดแห่งอุปาทาน
๑๕. ความรู้ในความดับแห่งอุปาทาน
๑๖. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งอุปาทาน
๑๗. ความรู้ในตัณหา
๑๘. ความรู้ในความเกิดแห่งตัณหา
๑๙. ความรู้ในความดับแห่งตัณหา
๒๐. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งตัณหา

๒๑. ความรู้ในเวทนา
 ๒๒. ความรู้ในความเกิดแห่งเวทนา
 ๒๓. ความรู้ในความดับแห่งเวทนา
 ๒๔. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา
 ๒๕. ความรู้ในผัสสะ ... (๒๖๒๘)
 ๒๙. ความรู้ในสพฺพัตถะ ... (๓๐๓๒)
 ๓๓. ความรู้ในนามรูป ... (๓๔๓๖)
 ๓๗. ความรู้ในวิญญูญาณ ... (๓๘๔๐)
 ๔๑. ความรู้ในสังขารทั้งหลาย
 ๔๒. ความรู้ในความเกิดแห่งสังขาร
 ๔๓. ความรู้ในความดับแห่งสังขาร
 ๔๔. ความรู้ในปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร
- เหล่านี้เรียกว่า ญาณวัตถุ ๔๔

ชราและมรณะ เป็นอย่างไร

คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวแห้ง ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่า สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชรา

ความจติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดแห่ง

ชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ

ชราและมรณะ ดังพรรณนามาจะนี้ นี้เรียกว่า ชราและมรณะ

เพราะชาติเกิด ชราและมรณะจึงเกิด เพราะชาติดับ ชราและมรณะจึงดับ

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ

๑. สัมมาทิฐิ ฯลฯ
๘. สัมมาสมาธิ

ชื่อว่าปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัดชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดความเกิด แห่งชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ รู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะอย่างนี้ นี้ชื่อว่าอัมมญาณของอริยสาวกนั้น เมื่อนั้นอริยสาวกนั้นพิจารณาในอดีตและอนาคตด้วยธรรมนี้ ซึ่งตนเห็นแล้ว รู้แล้ว ไม่ประกอบด้วยกาล อันตนได้บรรลุแล้ว อันตนหยั่งรู้แล้ว

สมณะหรือพราหมณ์ในอดีตเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ได้รู้ชราและมรณะ ได้รู้ความเกิด แห่งชราและมรณะ ได้รู้ความดับแห่งชราและมรณะ ได้รู้ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ เหมือนอย่างที่เรารู้ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น

สมณะหรือพราหมณ์ในอนาคตเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็จักรู้ชราและมรณะ จักรู้ความเกิดแห่งชราและมรณะ จักรู้ความดับชราและมรณะ จักรู้ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ เหมือนอย่างที่เรารู้ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น นี้ชื่อว่า อัมมญาณของอริยสาวกนั้น

ญาณ ๒ ประการนี้ คือ (๑) รัมมญาณ¹⁶ (๒) อำนวยญาณ¹⁷ของอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ ผุดผ่อง อริยสาวกนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยทวิปฏิบัตินี้ ผู้ถึงพร้อมด้วยทัศนะบ้าง ผู้ถึงสัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง ประกอบด้วย ญาณอันเป็นเสขะบ้าง ประกอบด้วยวิชาอันเป็นเสขะบ้าง บรรลุกระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะผู้มีปัญญาเพิกถอนกิเลสบ้าง ดำรงอยู่ใกล้ประตอมตนิพพานบ้าง

ชาติเป็นอย่างไร ฯลฯ ภาพเป็นอย่างไร ... อุปาทานเป็นอย่างไร ... ตัณหาเป็นอย่างไร ... เวทนาเป็นอย่างไร ... ผัสสะเป็นอย่างไร ... สพายตนะเป็นอย่างไร ... นามรูปเป็นอย่างไร ... วิญญาณเป็นอย่างไร ...

สังขารทั้งหลาย มีเท่าไร

สังขารมี ๓ ประการนี้ คือ

๑. กายสังขาร

๒. วจีสังขาร

๓. จิตตสังขาร

นี้เรียกว่าสังขารทั้งหลาย

เพราะอริยชาติเกิด สังขารจึงเกิด เพราะอริยชาติดับ สังขารจึงดับ

อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้น คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ

ชื่อว่าปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร

เมื่อใดอริยสาวกรู้ชัดสังขารทั้งหลายอย่างนี้ รู้ชัดความเกิดแห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดความดับแห่งสังขารอย่างนี้ รู้ชัดปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้ นี้ชื่อว่ารัมมญาณของอริยสาวกนั้น เมื่อนั้น อริยสาวกนั้นพิจารณาในอดีตและอนาคตด้วยธรรมนี้ ซึ่งตนเห็นแล้ว รู้แล้ว ไม่ประกอบด้วยกาล อันตนได้บรรลุแล้ว อันตนหยั่งรู้แล้ว

สมณะหรือพราหมณ์ในอดีตเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ได้รู้สังขารทั้งหลาย ได้รู้ความเกิดแห่งสังขาร ได้รู้ความดับแห่งสังขาร ได้รู้ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขารเหมือนอย่างที่เรารู้ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น

สมณะหรือพราหมณ์ในอนาคตเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็จักรู้สังขารทั้งหลาย จักรู้ความเกิดแห่งสังขาร จักรู้ความดับแห่งสังขาร จักรู้ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร เหมือนอย่างที่เรารู้ในบัดนี้เหมือนกันทั้งนั้น นี้ชื่อว่าอำนวยการญาณของอริยสาวกนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ญาณ ๒ ประการนี้ คือ (๑) รัมมญาณ (๒) อำนวยญาณ ของอริยสาวก เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ผุดผ่อง อริยสาวกนี้เราเรียกว่า เป็นผู้ถึงพร้อม ด้วยทวิปฏิบัตินี้ ผู้ถึงพร้อมด้วยทัศนะบ้าง ผู้ถึงสัทธรรมนี้บ้าง เห็นสัทธรรมนี้บ้าง ประกอบด้วยญาณอันเป็นเสขะบ้าง ประกอบด้วยวิชาอันเป็นเสขะบ้าง บรรลุกระแสแห่งธรรมบ้าง เป็นพระอริยะผู้มีปัญญาเพิกถอนกิเลสบ้าง ดำรงอยู่ใกล้ประตอมตนิพพานบ้าง

ญาณวัตถุสูตรที่ ๓ จบ

¹⁶ รัมมญาณ ในที่นี้หมายถึงมัคคญาณ คือ ญาณในอริยมรรค คือความหยั่งรู้ที่ให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละขั้น อรรถกถากล่าวว่า เป็นเสขภูมิของพระชีนาสพ เป็นญาณอันดับที่ ๑๔ ในญาณ ๑๖ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๓/๗๗, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๑-๖๒/๙๙-๑๐๒, วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๘๐๖-๘๑๕/๓๕๓-๓๕๙)

¹⁷ อำนวยญาณ ในที่นี้หมายถึงปัจจุเวกชนญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวนคือสำรวจรู้ มรรคผล กิเลสที่ละได้แล้ว กิเลสที่ยังเหลืออยู่ และนิพพาน เว้นพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยัง เหลืออยู่ ญาณนี้เป็นญาณอันดับที่ ๑๖ ในญาณ ๑๖ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๓/๗๗, พ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๕/๑๐๖-๑๐๙)

๘. เจตนาสูตร

ว่าด้วยเจตนา

[๓๘] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจงใจ ดำริ และนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอาร์มณปัจจัย¹⁸ เพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออาร์มณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปจึงมี เมื่อความบังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมีต่อไป ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่ยังนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอาร์มณปัจจัย เพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออาร์มณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปจึงมี เมื่อความบังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส จึงมีต่อไป ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ และไม่นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นไม่เป็นอาร์มณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออาร์มณปัจจัยไม่มี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงไม่มี เมื่อวิญญานนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว ไม่เจริญขึ้นแล้ว ความบังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปจึงไม่มี เมื่อความบังเกิดแห่งภพใหม่ต่อไปไม่มี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

เจตนาสูตรที่ ๘ จบ

๙. ทุตติยเจตนาสูตร

ว่าด้วยเจตนา สูตรที่ ๒

[๓๙] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจงใจ ดำริ และนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอาร์มณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออาร์มณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ความหยั่งลงแห่งนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี ... ตัณหา ... อุปาทาน ... ภพ ... ชาติ ... ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่ยังนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอาร์มณปัจจัยเพื่อ ความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออาร์มณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว ความหยั่งลงแห่งนามรูปจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วย ประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ และไม่นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นไม่เป็น อาร์มณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออาร์มณปัจจัยไม่มี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงไม่มี เมื่อวิญญานนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว ไม่เจริญขึ้นแล้ว ความหยั่งลงแห่งนามรูปจึงไม่มี เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ทุตติยเจตนาสูตรที่ ๙ จบ

¹⁸ อาร์มณปัจจัย ในที่นี้หมายถึงธรรมชาติมีเจตนาเป็นต้น (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๘/๘๐)

๑๐. ตติยเจตนาสูตร ว่าด้วยเจตนา สูตรที่ ๓

[๔๐] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุจงใจ ดำริ และนึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอาร์มมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออาร์มมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว นตฺธิ^{๑๙}จึงมี เมื่อนตฺธิมี คติภพในการเวียนมา จึงมี เมื่อคติภพในการเวียนมามี จุตติและอุปัตติจึงมี เมื่อจุตติและอุปัตติมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ ทั้งหมดนี้มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ แต่นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นเป็นอาร์มมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออาร์มมณปัจจัยมี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงมี เมื่อวิญญานนั้นตั้งมั่นแล้ว เจริญขึ้นแล้ว นตฺธิจึงมี เมื่อนตฺธิมี คติภพในการเวียนมาจึงมี เมื่อคติภพในการเวียนมามี จุตติและอุปัตติจึงมี เมื่อจุตติและอุปัตติมี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่จงใจ ไม่ดำริ และไม่นึกคิดถึงสิ่งใด สิ่งนั้นไม่เป็น อาร์มมณปัจจัยเพื่อความตั้งมั่นแห่งวิญญาน เมื่ออาร์มมณปัจจัยไม่มี ความตั้งมั่นแห่งวิญญานจึงไม่มี เมื่อวิญญานนั้นไม่ตั้งมั่นแล้ว ไม่เจริญขึ้นแล้ว นตฺธิจึงไม่มี เมื่อนตฺธิไม่มี คติภพในการเวียนมาจึงไม่มี เมื่อคติภพในการเวียนมาไม่มี จุตติและอุปัตติจึงไม่มี เมื่อจุตติและอุปัตติไม่มี ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส

และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้มีได้ด้วยประการฉะนี้

ตติยเจตนาสูตรที่ ๑๐ จบ

๓. ทุขขสูตร^{๒๐}

ว่าด้วยทุกข์

[๔๓] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงความเกิดแห่งทุกข์ และความดับแห่งทุกข์ เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนีว่

ภิกษุทั้งหลาย **ความเกิดแห่งทุกข์** เป็นอย่างไร

คือ เพราะอาศัยจักขุ(ตา)และรูป จักขุวิญญานจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด ความเกิดแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้แล

เพราะอาศัยโสต(หู)และเสียง โสตวิญญานจึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยฆานะ(จมูก) และกลิ่น ... เพราะอาศัยชีวหา(ลิ้น)และรส ... เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ... เพราะอาศัยมโน(ใจ)และธรรมารมณฺมโนวิญญานจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด

ความเกิดแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้แล

ความดับแห่งทุกข์ เป็นอย่างไร

^{๑๙} นตฺธิ ในที่นี้หมายถึงตัณหาคือความปรารถนาในภพ ๓ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๔๐/๘๒, ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๐/๑๐๒)

^{๒๐} ทุขขสูตร ปรากฏชื่อว่าทุขขสมุทฺตยสูตร ใน ส.ส.พ. (ไทย) ๑๘/๑๐๖/๑๑๙

คือ เพราะอาศัยจักขุและรูป จักขุวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหานั้นดับไปไม่เหลือ ด้วยวิราคะ อุปาทานจึงดับ เพราะ อุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ ด้วยประการฉะนี้

ความดับแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้แล

เพราะอาศัยโสตะและเสียง โสตวิญญูญาณจึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยขามะ และกลิ่น ... เพราะอาศัยชีวหาและรส ... เพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพะ ... เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณฺ์ มโนวิญญูญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหา จึงเกิด เพราะตัณหานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย ความดับแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้แล

ทุกข์สูตรที่ ๓ จบ

๒. อุปาทานสูตร

ว่าด้วยความยึดมั่นถือมั่น

[๕๒] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาค...

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลาย ที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็น ปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

เปรียบเหมือนกองไฟใหญ่ที่สุมด้วยไม้ ๑๐ เล่มเกวียนบ้าง ๒๐ เล่มเกวียนบ้าง ๓๐ เล่มเกวียนบ้าง ๔๐ เล่มเกวียนบ้าง ฟังลูกโหลง บุรุษใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้งและไม้แห้งเข้าไปในกองไฟนั้น ทุก ๆ ระยะเวลา ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ กองไฟใหญ่นั้น ได้อาหาร^{๒๑} อย่างนั้น ได้เชื้ออย่างนั้น ฟังลูกโหลงตลอดกาลนาน อุปมานี้ฉันใด อุปไมย ก็ฉันนั้น เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาย่อมเจริญ เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้น แห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนกองไฟใหญ่ที่สุมด้วยไม้ ๑๐ เล่มเกวียนบ้าง ๒๐ เล่มเกวียนบ้าง ๓๐ เล่มเกวียนบ้าง ๔๐ เล่มเกวียนบ้าง ฟังลูกโหลง บุรุษ ไม่ใส่หญ้าแห้ง โคมัยแห้งและไม้แห้งเข้าไปในกองไฟนั้นทุก ๆ ระยะเวลา ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ กองไฟใหญ่นั้นไม่ได้อาหารอย่างนั้น ไม่ได้เชื้ออย่างนั้น ฟังดับไป เพราะสิ้นเชื้อเก่า และไม่เติมเชื้อใหม่ อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้ง

^{๒๑} อาหาร ในที่นี้หมายถึงปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดไฟ (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๕๒/๙๓)

หลายที่เป็นปัจจัยแห่งอุปาทาน ตัณหาย่อมดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทาน จึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

อุปาทานสูตรที่ ๒ จบ

๘. นามรูปสูตร

ว่าด้วยนามรูป

[๕๘] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาค ...

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ นามรูปย่อมหยั่งลง เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่มีรากหยั่งลงและแผ่ขยายไปรอบ ๆ รากทั้งหมดนั้นย่อมดูดอาหารขึ้นไปข้างบน เมื่อเป็นอย่างนี้ ต้นไม้ใหญ่นั้นได้อาหารอย่างนั้น ได้สารอย่างนั้น พึงยืนต้นอยู่ได้ตลอดกาลนาน อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ นามรูปย่อมหยั่งลง เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลาย ที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ นามรูปย่อมไม่หยั่งลง เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ (ยืนต้นอยู่อย่างนั้น) ที่นั้นบุรุษถือจอบ และตะกร้าเดินมา ฯลฯ เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ นามรูปย่อมไม่หยั่งลง เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

นามรูปสูตรที่ ๘ จบ

๙. วิญญานสูตร

ว่าด้วยวิญญาน

[๕๙] พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ... เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาค ...

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ วิญญานย่อมหยั่งลง เพราะวิญญานเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่มีรากหยั่งลงและแผ่ขยายไปรอบ ๆ ฯลฯ อุปมานี้ ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นความพอใจเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลาย ที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ วิญญานย่อมหยั่งลง เพราะวิญญานเป็นปัจจัย นามรูป จึงมี ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ วิญญานย่อมไม่หยั่งลง เพราะวิญญานดับ นามรูปจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่ง กองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนต้นไม้ใหญ่ (ยืนต้นอยู่อย่างนั้น) ที่นั้นบุรุษถือจอบและตะกร้าเดินมา ฯลฯ เกิดขึ้นต่อ ไม่ได้ อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นโทษเนื่อง ๆ ในธรรมทั้งหลายที่เป็นปัจจัยแห่งสังโยชน์ วิญญานย่อมไม่หยั่งลง เพราะวิญญานดับ นามรูปจึงดับ ฯลฯ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้

วิญญานสูตรที่ ๙ จบ